

Сімейно-правова сфера суспільних відносин: межі державного втручання

Ольга Анатоліївна Явор

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сім'я як соціальне утворення виступає найважливішим елементом розвитку в усіх цивілізаціях. Вона є певною моделлю суспільства на конкретному історичному етапі його існування, відображує моральні і духовні особливості суспільства. Життя більшості людей так чи інакше пов'язано із сім'єю – своєрідним мікросвітом, де переплітаються складні економічні, політичні, психологічні, ідеологічні, фізіологічні та інші соціальні питання.

Це зумовлює необхідність звернення до питання про взаємодію держави, сім'ї та громадянського суспільства. Відповідь на нього має дозволити визначити межу державно-правового втручання до сфери сімейних відносин.

Засади регулювання державою сімейних відносин визначають як один із важливих показників демократичності державно-правового режиму.

Сімейно-правові норми «обслуговують» відносини особливої природи – вони є особисто-довірчими, тому визначення допустимого ступеня втручання в суто особисту сферу, реальної можливості й ефективності впливу правовими засобами на сім'ю – вельми непросте завдання:

1. Механізм правового регулювання має відповідати вимозі динамічності, а отже, певні відносини, які виникають із розвитком суспільства, можуть потребувати правового захисту і тому може підлягати розширенню предмет правового регулювання.

2. Правова доктрина покликана піддавати критичній оцінці визначені законодавцем межі нормативно-правового регулювання, встановлювати, чи дійсно вони є виправданими і об'єктивно зумовленими.

3. Існуючі правові приписи, які статично визначають предмет правового регулювання, не виключають можливості (а з огляду на практику Європейського суду з прав людини, навіть затребуваності) динамічного тлумачення норм позитивного права, здійснення якого потребує від представників юридичної професії тонкого відчуття тих самих меж правового регулювання.

Об'єктивні межі правового впливу на відносини, що складаються в сім'ї, визначаються особливостями розглядуваних суспільних відносин: з одного боку, у визначенні їх змісту значну роль відіграють об'єктивні моменти, а з іншого – поведінка людей в сім'ї, їхні особисті взаємини не допускають зовнішнього контролю і не можуть бути забезпечені за допомогою правових засобів, зокрема, за допомогою державного примусу. У той же час, межі правового регулювання суспільних відносин, що складаються в сім'ї, визначаються не тільки об'єктивними властивостями цих відносин, але й формуються в конкретних соціально-економічних умовах, що зумовлюють потребу правового регулювання. Сучасний світ інтенсифікує правове регулювання майнових відносин у сім'ї,

змушує враховувати глобалізаційні процеси (зокрема, на рівні колізійних норм міжнародного приватного права), змінювати характер і шляхи юридичного впливу на них.

Дійсно, в науковій літературі можна зустріти пропозиції включати сім'ю до структури громадянського суспільства в якості його інституту. Однак вони не є доктринально визнаними й підтримуваними. Зі свого боку, ми виходимо із того, що інститут громадянського суспільства представляє собою організацію людей, що задовольняє певну суспільну потребу, певне об'єднання, яке формується окрім того, що добровільно, але й ще для представлення й захисту інтересів певної групи членів суспільства. Сім'я ж, хоча і є, як говорить про це законодавець, «первинним та основним осередком суспільства», не є частиною громадянського суспільства. Ідейно цю тезу було обґрунтовано ще в роботах Гегеля, який вказував: соціальне життя, властиве громадянському суспільству, принципово відмінне як від світу сім'ї, так і від публічного життя держави. Громадянське суспільство постає між сім'єю і державою.

На наше переконання, існують такі основні сфери суспільного життя: (а) публічна, тобто сфера реалізації загального суспільного інтересу, а тому – сфера функціонування публічної влади; (б) економічна, в якій відбувається реалізація суто економічних інтересів і розвиток якої є можливим як за наявності громадянського суспільства, так і за його відсутності або слабкості; (в) сімейна; (г) громадська, тобто сфера вільної комунікації членів суспільства з метою реалізації певного спільного інтересу. У дещо інших термінах цей самий підхід представлено в колективній монографії «Політична система і громадянське суспільство», автори якої вказують на чотири основні сфери громадянського суспільства: політична - це відносини, що виникають у зв'язку із задоволенням політичних інтересів і свобод шляхом забезпечення участі громадян у різного роду партіях, рухах, державних і громадських справах, асоціаціях; економічна - це економічні відносини і, насамперед, відносини власності; соціальна, до якої у тому числі слід віднести і сім'ю; духовна - це віддзеркалення процесів функціонування і розвитку громадянського суспільства у суспільній та індивідуальній свідомості у вигляді наукових теорій, концепцій і в формі буденної свідомості, життєвого досвіду, традицій. На відміну від громадянського суспільства сім'я не може сприйматися як основний контрагент держави по представництву організованих інтересів громадян, її головною метою не є спільне розв'язання загальних проблем, захист загальних інтересів, що ніяк не загрожують інтересам інших людей і груп.

Наведений підхід відповідає «габермасівській» ідеї, за якою громадянське суспільство покликано здійснювати контроль за державою, стримуючи її в зазіханні на особисту, політичну, культурну, громадську свободу громадян, і за капіталом. Воно складається з тих неурядових і неекономічних зв'язків і добровільних асоціацій, що втілюють комунікаційні структури публічної сфери в суспільному компоненті життєвого простору («life world»). За такого підходу, сім'я, як сфера повністю приватна, залишається поза сферою громадянського суспільства, а отже потребує визначення власних принципів

свого співіснування із державою і самим громадянським суспільством, корпоративні норми якого також можуть частково зачіпати сферу сімейних відносин (батьківські комітети в школі тощо).

Відповідно, всі інші відносини, які не підпадають під вплив державного регулювання, в сім'ї слід віднести до сфери її саморегулювання. Крім того, треба зазначити, що сфера державного правового регулювання може включати в себе норми, вироблені інститутами громадянського суспільства (надавати їх захист; наприклад, статuti громадських об'єднань тощо).

Отже, маємо констатувати: суспільство на кожному етапі свого історичного розвитку об'єктивно вимагає строго визначеного обсягу регулювання, інакше неминучі негативні наслідки як для всієї соціальної системи в цілому, так і для її окремих елементів (сімей). У той же час, можливою є й інша крайність – надмірна регламентація. Обсяг регулювання відносин у сім'ї буде тим більшим, чим складнішою є внутрішня структура суспільних відносин, що складаються в сім'ї, чим більшою є необхідність їх узгодженого і скоординованого розвитку. В процесі регулювання сімейних відносин все більше зростає питома вага соціального; не пориваючи з психобіологічними факторами поведінки суб'єктів сімейних відносин і спочатку зливаючись з ними, регулювання проте частково звільняється від стихійно-природних природних елементів, все більш пов'язується з потребою вираження і забезпечення об'єктивних соціальних інтересів в поведінці людей.

Загальною закономірною тенденцією розвитку регулювання сімейно-правових відносин є формування різноманітних відносно відокремлених соціальних регулятивних засобів і механізмів, поєднання казуального і нормативного порядку (на основі норм права в поєднанні із індивідуальними договорами). Цей фактор виявляється вкрай важливим для регулювання сімейних відносин остільки, оскільки сфера саме цих соціальних відносин вимагає в меншій мірі регламентації з боку держави, але більшою мірою з боку самих учасників сімейних відносин.

Отже, ми можемо зробити такі висновки:

1. Життєві обставини, які виступають підставою виникнення, зміни або припинення сімейних відносин, набувають статусу юридичного факту за умови охоплення їх межами правового регулювання суспільних відносин.

2. Межі правового регулювання сімейних відносин залежать від того, яка модель співіснування держави, громадянського суспільства (релігійні і громадські організації, у тому числі дитячі і молодіжні, благодійні об'єднання, батьківські комітети тощо) і сім'ї склалася на певному історичному етапі розвитку суспільства.

3. Сім'я є самостійною сферою суспільних відносин, головною ознакою якої є її приватний характер. Це відокремлює сім'ю як від держави, так і від громадянського суспільства. Той факт, що сім'я не є інститутом громадянського суспільства, вказує на відсутність підстав поширювати на неї принципи функціонування останнього.

4. Основним способом встановлення юридичних фактів в сімейному праві є їх закріплення (шляхом прямої вказівки) або визнання (шляхом визначення сфери свободи, в якій сторони відносин можуть самостійно визначити підстави виникнення, зміни або припинення відповідного виду відносин) в позитивному праві. Однак слід враховувати, що позитивне право: а) має піддаватися критичній оцінці на предмет його відповідності об'єктивним межам правового регулювання; б) може підлягати динамічному тлумаченню, якщо суспільні відносини внаслідок свого розвитку вимагають іншої моделі поведінки. Крім того, в певній частині держава може санкціонувати норми, створені інститутами громадянського суспільства (статут громадської організації, наприклад), надаючи їм тим самим статусу правових. Життєві обставини, що обумовлені такими нормами як підстави виникнення, зміни або припинення сімейних відносин, набувають статусу юридичного факту.